

ИЗВЕШТАЈ ЗА ПРИСТАП ДО ВОДА, САНИТАЦИЈА И ХИГИЕНА (WASH) ВО УЧИЛИШНА СРЕДИНА ВО РС МАКЕДОНИЈА за 2022 година

ИЗРАБОТИЛА: ДОЦ. Д-Р МИРЈАНА ДИМОВСКА

Содржина

Вовед	2
Цели на пристапот до вода, санитација и хигиена	2
Цел на Извештајот и програмската активност	3
Методологија	3
Состојба со пристапот до вода, санитација и хигиена во училишна средина во РС Македонија	4
Тема – Квалитет и квантитет на вода	5
Тема - Објекти за вода и пристап до вода	6
Тема – Промоција на хигиена	8
Тема – Тоалети	8
Тема – Контрола на векторски заболувања	10
Тема – Чистење и диспозиција на отпад	10
Тема – Складирање и подготовка на храната	11
Заклучоци	13
Препораки	13

Вовед

Според Светската здравствена организација, правото на детето на образование, вода и канализација се човекови права кои не можат да бидат одземени или компромитирани. Децата заслужуваат здрава средина за учење со лесен пристап до безбедна и одржлива вода, санитарни и хигиенски услуги (WASH). Недостатокот на пристап до соодветни капацитети за WASH може да го намали присуството и образовните достигнувања во училиштата.

Значителен дел од децата во Европскиот регион на СЗО посетуваат училишта кои не обезбедуваат доволно WASH услуги кои ги задоволуваат потребите на учениците. Недостатокот на соодветни тоалети, избегнувањето на тоалетот, дехидрацијата, лошата хигиена на рацете и несоодветните одредби за управување со менструалната хигиена се вообичаени феномени низ регионот. Добрите услуги на WASH ги почитуваат правата на детето со тоа што се осигуруваат дека децата се здрави и способни да учат. WASH услугите во училиштата се приоритет според Протоколот за вода и здравје.

Цели на пристапот до вода, санитација и хигиена

- Ги штити правата и го зачувува достоинството на децата обезбедувајќи им пристап до безбедни, прифатливи и сигурни WASH услуги
- Пристапот е недискриминаторски и обезбедува правичен пристап до квалитетно образование;
- Помага да се создадат погодни средини за учење;
- Претставува средство за превенција на болести и промовира здравје и благосостојба;

За да се остварат овие цели, потребно е да се обезбеди одржлива инфраструктура, која вклучува работа, одржување и управување.

Исполнувањата на барањата за пристап до вода, санитација и хигиена воопшто е клучна за постигнување на неколку Цели за одржлив развој (ЦОР), особено ЦОР 3 за обезбедување и унапредување на здравјето и благосостојбата, ЦОР 4 за обезбедување квалитетно образование и промовирање на доживотното учење, и ЦОР 6 за безбедна, соодветна и правичен пристап до вода и санитација за сите.

Вклучувањето на WASH во училиштата во Целите за одржлив развој (цели 4.а, 6.1, 6.2) претставува зголемено признавање на нивната важност како клучни компоненти на „безбедна, ненасилна, инклузивна и ефективна средина за учење“ и како дел од „универзален“ WASH пристап, кој ја нагласува потребата за WASH надвор од домот.¹

Заедничката програма за мониторинг на СЗО/УНИЦЕФ за водоснабдување, санитација и хигиена (JMP) ги прошири своите глобални бази на податоци за да го вклучи WASH во училиштата и објави хармонизирани национални, регионални и глобални основни проценки во август 2018 година.

Декларацијата за животна средина и здравје од Острава (2017) исто така предвидува активности за обезбедување безбеден и правичен пристап до водоводните и санитарните објекти во регионот.

¹ UNICEF Wash in Schools. Available on: <https://data.unicef.org/topic/water-and-sanitation/wash-in-schools/>

Покрај тоа, централно е да се исполни целта на Париската декларација од 2016 година за партнерства за здравјето и благосостојбата на нашите млади и идни генерации, и секое училиште да се направи училиште за промоција на здравјето. Протоколот за вода и здравје е примарен инструмент за имплементација во Европскиот регион, давајќи приоритет на WASH во институциите и го олеснува развојот на интегрирани политики и цели за да се постигне универзален пристап до WASH во училиштата.

Цел на Извештајот и програмската активност

Главната цел на Извештајот е согледување на тековната состојба со пристап до вода и санитација во селектираните училишта во РС Македонија со посебен акцент на Пристап до вода, санитација и хигиена во училиштата (WASH in Schools), а сè со цел предлагање и преземање мерки за подобрување на состојбата и зачувување и унапредување на здравјето на училишната популација. Како споредна цел се постави следење на имплементацијата на оваа активност на терен.

Методологија

Извештајот се изработува на основа на анализата на Извештаите за пристап до вода, санитација и хигиена (WASH извештаи), кои регионалните Центри за јавно здравје на годишно ниво ги доставуваат до Институтот за јавно здравје на РС Македонија. За спроведување на оваа цел, изработен е Прашалник односно се применува методологија која ги опфаќа темите од Прирачникот за стандардите во училишна хигиена за пристапот до вода, санитација и хигиена изработен од СЗО и УНИЦЕФ.² Идентифицирани се 7 клучни теми опфатени со Извештајот (Табела 1).

Табела 1. Клучни теми за проценка на влијанието на училишната средина врз здравјето на учениците и вработените

Тема КВАЛИТЕТ НА ВОДА И КВАНТИТЕТ НА ВОДА
Тема ОБЈЕКТИ ЗА ВОДА И ПРИСТАП ДО ВОДА
Тема ПРОМОЦИЈА НА ХИГИЕНАТА
Тема ТОАЛЕТИ
Тема КОНТРОЛА НА ВЕКТОРСКИ ЗАБОЛУВАЊА
Тема ЧИСТЕЊЕ И ДИСПОЗИЦИЈА НА ОТПАД
Тема СКЛАДИРАЊЕ И ПОДГОТОВКА НА ХРАНАТА

² World Health Organization. Water, sanitation and hygiene standards for schools in low-cost settings. 2009. Edited by John Adams, Jamie Bartram, Yves Chartier, Jackie Sims

Состојба со пристапот до вода, санитација и хигиена во училишна средина во РС Македонија

Во склоп на предвидените програмски активности за Националната годишна програма за јавно здравје на РС Македонија за 2022 година³, предвидени се увиди на тековната состојба во училиштата во однос на пристапот до вода, санитација и хигиена од страна на лекар специјалист по Хигиена и здравствена екологија. Акцентот е ставен на пристапот во училиштата во рурални средини но секако, извршени се увиди и во училишта во урбани средини.

Во текот на 2022 година извршени се увиди во 99 училишта во урбана средина и 175 училишта во рурална средина, при што е утврдена следната состојба (Табела 1 и 2).

Табела 2. Приказ на состојбата во училиштата во урбана средина во РСМ, изразени како процент

ТЕМА	ЦЈЗ Битола			ЦЈЗ Велес	ЦЈЗ Кума ново	ЦЈЗ Кочани	ЦЈЗ Охрид	ЦЈЗ Прилеп	ЦЈЗ Скопје	ЦЈЗ Струмица	ЦЈЗ Тетово	ЦЈЗ Штип
Урбана средина - 99	Битола	П.Е. Д Хисар	П.Е. Кичево								П.Е. Гостивар	
Вкупен бр. училишта	5	1	2	15	16	13	12	0	20	11	4	0
Квалитет и квантитет на вода	83.3	83.3	83.3	100.0	94.6	83.3	98.6	/	97.5	83.3	83.3	/
Објекти за вода и пристап до вода	100.0	100.0	100.0	100.0	65.6	92.3	89.7	/	84.0	63.6	75.0	/
Промоција на хигиената	100.0	100.0	100.0	100.0	93.8	95.4	95.0	/	99.0	96.4	100.0	/
Тоалети	65.0	62.5	62.5	99.7	75.8	68.3	81.9	/	63.8	62.5	62.5	/
Контрола на векторски заболувања	40.0	40.0	40.0	81.7	84.8	80.0	98.3	/	100.0	80.0	100.0	/
Чистење и диспозиција на отпад	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	94.8	100.0	/	100.0	100.0	100.0	/
Складирање и подготовка на храната	NA	NA	NA	92.7	NA	NA	100.0	NA	100.0	100.0		NA

Извор: ИЈЗ РСМ, ЦЈЗ. 2023

³ Националната годишна програма за јавно здравје на РС Македонија за 2022 година (Сл. весник на РС Македонија бр. 33/2022)

Табела 3. Приказ на состојбата во училиштата во рурална средина во РСМ, изразени како процент

ТЕМА	ЦЈЗ Битола			ЦЈЗ Велес	ЦЈЗ Куманово	ЦЈЗ Кочани	ЦЈЗ Охрид	ЦЈЗ Прилеп	ЦЈЗ Скопје	ЦЈЗ Струмица	ЦЈЗ Тетово	ЦЈЗ Штип
Рурална средина - 175	Битола	П.Е. Д Хисар	П.Е. Кичево								П.Е. Гостивар	
Вкупен бр. училишта	9	5	13	16	29	16	10	19	20	14	9	15
Квалитет и квантитет на вода	70.4	80.0	66.7	100.0	77.3	66.7	93.3	69.3	38.3	71.4	70.4	100
Објекти за вода и пристап до вода	74.1	93.3	92.3	97.7	81.9	72.9	87.1	44.2	86.9	61.4	75.0	100
Промоција на хигиената	100.0	100.0	100.0	100.0	97.9	90.0	100.0	100.0	99.0	100.0	100.0	100
Тоалети	52.8	60.0	63.5	99.7	54.3	49.2	80.0	67.1	48.8	63.6	58.3	75
Контрола на векторски заболувања	40.0	40.0	40.0	81.7	80.0	75.0	100.0	97.9	97.0	80.0	82.2	100
Чистење и диспозиција на отпад	100.0	100.0	100.0	100.0	95.3	94.8	98.3	98.2	96.7	100.0	100.0	100
Складирање и подготовка на храната	NA	NA	NA	95.5	NA	NA	NA	NA	NA	100.0		NA

Извор: ИЈЗ РСМ, ЦЈЗ. 2023

Од двете табели може да се заклучи дека процентуално, состојбата во училиштата највисоко се рангира во однос на темата Промоција на хигиената, додека темите Тоалети и Контрола на векторски заболувања, најниско.

Тема – Квалитет и квантитет на вода

Оваа тематска област вклучува прашања поврзани со безбедноста на извориштата за водоснабдување, третман на водата за пиење вклучително и задолжителната дезинфекција, одржувањето на објектите за складирање и дистрибуција на водата, алтернативни решенија за доставување на вода за пиење, следење на квалитетот и безбедноста на водата од водоснабдителниот систем која се доставува до училиштата како и задоволување на критериумот “Континуитет” во водоснабдувањето.

Според Упатството на СЗО за квалитет на вода за пиење, 4-то издание⁴, вода од безбедно извориште значи подземна вода од заштитено извориште - копан, бушен бунар, извор или пак зафат на површинска вода при што во тој случај, водата треба да биде задолжително дезинфицирана. Како дел од рутинскиот мониторинг на безбедноста на водата кој го вршат локалните здравствени власти, треба да биде вклучен и мониторинг на извориштата за водоснабдување и соодветните зони на санитарна заштита на извориштето. Бројни студии покажуваат дека користењето на вода од отворени изворишта статистички е значајно поврзано со почеста појава не само на дијареа, туку и голем дел од заболувањата како што се потхранетоста, цревните паразитарни заболувања, филаријазата, трахомот, шистозомијаза, маларија и други заразни заболувања и смртни случаи поврзани со нив. Истите, можат да се превенираат со обезбедување соодветно количество и

⁴ Guidelines for drinking-water quality, 4th edition. WHO (2011)

квалитет на вода за пиење, санитарни услови и соодветно хигиенско однесување. Заради контаминација на водата пак со хелминти, способноста на децата за учење може да биде афектирана затоа што тие не само што ќе го оштетат физичкиот развој туку ќе го намалат и нивниот когнитивен развој.

Увидите покажаа дека постојат разлики во однос на оваа тема помеѓу училиштата во градска и рурална средина кои сепак, не се значителни. Така, во урбаните училишта процентот на позитивни одговори дека водата задоволува и во однос на квалитет и во однос на квантитетот изнесува над 83 %, додека во руралните изнесува над 70 % од училиштата.

ЦЈЗ Куманово: Водата во урбаните училишта е од ЈКП “Водовод” Куманово и е безбедна за пиење. Редовно се следи квалитетот и безбедноста на водата. Во руралните средини, во повеќето училишта кои имаат вода од селски водовод или сопствени бунари, се следи квалитетот и безбедноста на водата (во склоп на програмските активности на ЦЈЗ Куманово). Најголем дел од училиштата имаат пристап до безбедна вода, а во помалиот дел каде е небезбедна водата, се дава препорака да се употребува флаширана вода додека се превземат мерки за дезинфекција на водата и до добивање статус на безбедна вода за пиење.

ЦЈЗ Скопје: На ЈП “Водовод и канализација” Скопје се приклучени 20 (50 %) урбани и 2 (5 %) рурални училишта. На ЈКП се приклучени само 3 (7.5 %) рурални училишта, додека 10 (25 %) од руралните училишта се приклучени на локални, сопствени водоводи и 5 (12.5 %) се на сопствен водоснабдителен објект. Во однос на безбедноста на водата, сите училишта кои се приклучени на градски водовод и ЈКП се бактериолошки и физичко – хемиски 100 % исправни. Училиштата врзани на локален, селски водовод се 50 % бактериолошки и 30 % физичко-хемиски неисправни, додека 100 % бактериолошки и 60 % физичко - хемиски неисправни се примероците вода за пиење во училиштата кои имаат сопствени водоснабдителни објекти. Главна причина за неусогласеноста со стандардите е нередовната дезинфекција на водата за пиење или таа воопшто не се врши.

Во однос на редовноста на следењето на квалитетот и безбедноста на водата доставена до училиштата, во 28 (70 %) училишта се следи редовно и со одредена динамика безбедноста на водата за пиење, додека во останатите 12 (30 %) од училиштата, не се следи. Одговорно лице за одржување на водоснабдителниот систем имаат 27 (67.5 %) од училиштата, додека 13 (32.5 %) дале негативен одговор на прашањето за назначено одговорно лице за одржување на водоснабдителниот систем на ниво на училиште.

Во однос на достапноста на доволни количини на вода, висок процент 37 (92.5 %) од училиштата имаат пристап до количини на вода кои ги задоволуваат нивните потреби, а само 3 (7.5 %) се соочуваат со недостаток на доволни количини вода како и со почести прекини прекини на водоснабдувањето.

Тема - Објекти за вода и пристап до вода

Познато е дека децата се со поголем ризик од дехидратација за разлика од возрасните поради поголемиот сооднос помеѓу површината на телото и телесната маса, тие имаат тенденција да пијат помалку од половината од нивниот препорачан дневен внес на течности и покажуваат повисоки

нивоа на физичка активност во споредба со возрастните. Освен тоа, помалку е веројатно дека децата ќе ја ограничат нивната физичка активност за време на жешките часови во текот на денот и честопати тие зависат од возрастните кои треба да им обезбедат течности за пиење. Возрастите пак се случува да не се соодветно запознаени со можните знаци на дехидрација кај децата.

Оттаму, од големо значење е точките за вода да бидат поблиску до училниците или и во самите училници, а учениците да се охрабруваат да пијат почесто вода особено оние во нижите одделенија. За да се намали ризикот од дехидратација на учениците е потребно точките односно местата за безбедна вода да бидат соодветни за возраста и висината на корисниците/учениците вклучително и за лицата со попреченост, со цел тие да ги користат почесто и онолку колку што е потребно. Учениците кои имаат доволен внес на течности/вода во текот на наставата покажуваат повисока способност за краткотрајно памтење и подобри резултати на тестовите за вербална аналогича.⁵

Оваа тематска област вклучува прашања поврзани со бројот и соодветноста на точките за миење раце, анална хигиена, миење или чистење, достапноста на сапун постојано и состојбата на тушевите доколку се присутни во училиштата.

Увидите покажаа дека точки за миење раце во самите училници и да нема, најчесто се лоцирани во училишните тоалети, но и покрај научените лекции од COVID-19 пандемијата, примената и достапноста на базични средства за хигиена на раце (сапун), сеуште е проблем во одреден дел од училиштата. Во однос на оваа тема, процентот на позитивни одговори изнесува над 66 % во училиштата во урбаните средини и над 44 % во руралните средини.

ЦЦЗ Куманово: Во повеќето училишта има доволно точки за вода за сите потреби, но речиси во сите училишта нема сапун. Точките за вода за пиење соодветно се употребуваат и одржуваат.

ЦЦЗ Прилеп: Ниту едно училиште нема интернати, ниту тушеви. Исто така нема задолжено лице за одржување на водоснабдителниот систем.

ЦЦЗ Скопје: Во однос на тоа дали има доволно точки на вода на вистинските места за сите потреби (вода за пиење, миење раце, анална хигиена миење и чистење), а со посебен осврт на точките за вода за пиење кои би требало да се поблиску до учениците, констатираме дека во урбаните училишта точки за вода скоро и да нема во самите училници. Тие се наоѓаат во тоалетите, кабинетите и поретко во училишните ходници, додека во руралните училишта почесто може да ги има и во училишните дворови. Тоалети за анална хигиена немаше во ниту едно од училиштата.

На точките за миење раце постојано сапун имаше во 35 (87,5 %) училишта, а во останатите 5 (12,5 %) училишта, најчест одговор беше дека сапун има, но не се остава на потребното место бидејќи децата го истураат или го трошат несовесно, па поради се настојува да бараат одговорниот наставник.

⁵ Димовска Мирјана. Пристап до вода и санитација во училишна средина во Република Македонија. Специјалистички труд. 2018. Медицински факултет Скопје, УКИМ.

Тушеви во многу мал процент поседуваат урбаните училишта, додека во руралните нема воопшто. Сепак, тие не се пуштени во употреба во ниту едно од опфатените училишта (затоа не е наведена бројка и процент). Интернати во 2022 година не беа опфатени.

Тема – Промоција на хигиена

Едукацијата за хигиената треба да биде составен дел од наставната програма на училиштата како и суштински дел од обуката на наставниците. Потребно е да се спроведуваат и обуки за освежување на знаењата на персоналот со цел да се обезбеди одржливо ниво на свест и знаење. Овој процес е партиципаторен во кој покрај учеството на наставниот кадар, активно учество земаат родителите и самите ученици во процесите на планирање и управување со објектите и училишната околина во целост. Едно од најважните хигиенски однесувања на учениците е промоција на миенето раце со сапун најмалку пред јадење и после употреба на тоалетите. Од останатите, правилна употреба на тоалетите што значи помагање на помалите ученици и следење на постарите со цел да се обезбеди дека тие ја спроведуваат на правилен начин и постојано оваа активност. Целта е учениците да се стекнат со знаења, да ги применуваат тие знаења за хигиената, да прифатат и развијат животни вештини кои ќе им овозможат здрав животен стил.

Од анализата на прашалниците и увидите спроведени во училиштата во РС Македонија, може да се констатира дека во однос на оваа тематска област, анализираните училишта веќе традиционално вложуваат и посветуваат многу внимание. Па така, процентот на позитивни одговори изнесува над 94 % во урбана средина и над 98 % во рурална средина.

ЦЈЗ Куманово: Хигиената е дел на наставната програма и сите се вклучени активно во одржувањето на хигиената.

ЦЈЗ Скопје: Хигиената е редовен дел од наставната програма бидејќи сите анализирани училишта 40 (100 %) на ова прашање дале потврден одговор. Потврден одговор дека одговорноста за промоција на хигиена е јасно дефинирана, особено утврдена со појавата на COVID 19 пандемијата, дале сите училишта. Сите училишни деца активно се вклучени во нејзино одржување, при што и самиот персонал преставува позитивен пример за хигиенско однесување. На сите ученици во сите 40 училишта (100 %) им е покажано како правилно да ги употребуваат тоалетите, точките за вода и како правилно да ги мијат рацете.

Тема – Тоалети

Лошите услови во училишните тоалети е причина повеќето од учениците да избегнуваат да ги користат, што подоцна води до чести уринарни инфекции и констипација заради долготрајната задршка на урината и столицата. И развиени земји пријавуваат лоша состојба во дел од училиштата дури и во градска средина. Истражување спроведено во Шведска и Обединетото кралство (ОК) покажало дека учениците ги опишуваат тоалетите како непријатни места, смрдливи и застрашувачки каде честопати се случувало насилство од нивните врсници (bullying).

Во истражување спроведено во 2011 година во 13 училишта Р. Македонија, се констатира ниско ниво на свест кај учениците за значењето на чистите и соодветни тоалети и потенцијалните ефекти врз нивното здравје. Само 2.4 % од учениците сметале дека "е потребна поголема хигиена во

училиштата внатре но и во училишниот двор", и само 0.2 % од вкупно 1 359 ученици сметаат дека треба да се подобри хигиената во училишните тоалети.⁶

Недостаток на пристап до санитација води до зголемена појава на интестинални паразитарни заболувања кои водат до заостанување на растот (stunting) како и до оштетување на когнитивните функции на децата. Подобрата санитација е поврзана со значително пониска стапка на *Trichuris trichiura*, *Ascaris lumbricoides*, додека хигиената со појавата на кукасти црви (hookworms) - *Ankylostoma duodenale*. Пристапот до санитарни услови исто така е поврзан со пониска стапка на трахом измерен преку присуство на трахоматозна инфламација-фоликуларна или интензивна инфекција со *C. trachomatis*. Заради неадекватни санитарни објекти забележано е и зголемување на апсентизмот од училиште кај девојчињата за време на менструација во земјите во развој, како и намалување на стапките на дијареални и гастроинтестинални заболувања со зголемувањето на пристапот до соодветни санитарни објекти во училишна средина.

Традиционално, оваа тема се провлекува како најслаба алка во однос на општата тема за пристап до вода, хигиена и санитација. Над 63 % позитивни одговори се добиле со увидите во училиштата во урбана средина и над 49 % во училиштата во рурална средина. Прогрес е забележан на територијата на ЦЈЗ Куманово споредено со состојбата од 2018 година, но сепак е потребна инвестиција особено во оваа област не само во кумановските рурални училишта, туку особено и во училиштата во Кочанско, Скопско, Битолско, Тетовско. Само ЦЈЗ Велес, ЦЈЗ Охрид и ЦЈЗ Штип пријавиле позитивни одговори над 75 % на нивната територија.

ЦЈЗ Куманово: Училиштата имаат доволен број на тоалети за машки и женски ученици и наставници. Еден мал број училишта имаат тоалети за деца со посебни потреби (училиштето Карпош- с. Умин Дол на пример, кое е реконструирано во 2022 година). Многу училишта бележат прогрес во последниве години.

ЦЈЗ Скопје: Бројот на училишни тоалети е во зависност од бројката на ученици и персонал во училиштето. Од добиените резултати (увиди), 31 (77,5 %) училишта имаат доволна бројка на тоалети за момчиња, девојчиња и наставници. Со дефицит односно недоволен број на тоалети се соочуваат 9 (22,5%) од училиштата. Во однос на тоа дали тоалетите нудат приватност и безбедност, висок процент од училиштата 36 (90 %) одговориле потврдно додека 4 (10 %) училишта не нудат приватност и безбедност на тоалетите. Во 7 (17,5 %) од анализираниите училишта постои по една кабина за момчиња и девојчиња со посебни потреби и истите се соодветни и пристапни за деца со одреден инвалидитет како и за деца кои користат инвалидска количка.

План/процедура за чистење на тоалетите поседуваат 27 (67,5 %) од училиштата, додека 13 (32,5 %) не поседуваат воопшто. Во однос на чистотата на тоалетите во училиштата, во 34 (80 %) е солидна додека во 6 (15 %) не е на задоволително ниво. Образложението беше дека имаат дефицит од технички персонал кој не може да одговори навремено. Лоша миризба имаат 12 (30 %) од тоалетите на анализираниите училишта. Тоа беа тоалети кои треба да се реновираат со комплетна промена на

⁶ Dimovska M., Gjorgjev D. Environment and Health of children and youth in Republic of Macedonia - needs, barriers, challenges and visions. Archives of Public Health. Vol. 5 No. 1. Skopje; 2013:10-19. ISSN 1857-7148.

канализационите цевки, како и надворешни тоалети во руралните училишта кои користат септички јами.

Тема – Контрола на векторски заболувања

Основата на секоја стратегија за превенција и контрола на векторски заболувања треба да вклучува основни еколошки контролни мерки како што се соодветна диспозиција на екскретите, хигиена на храната, одведување на отпадните води, одлагање на цврст отпад и рутинско одржување на вегетацијата во училиштата. Самата локација на училиштето треба да овозможи избегнување на ризиците поврзани со локалните вектор преносливи болести.

Дератизација, дезинфекција и дезинсекција (ДДД услуги) вршат надлежните Центри за јавно здравје како што е предвидено со Законот за јавно здравје⁷, додека спроведувањето на надзорот над вршењето на оваа активност е во надлежност на Државниот санитарен и здравствен инспекторат (ДЗСИ).

Позитивни одговори дале увидите во урбана и рурална средина во сите училишта каде се извршени увиди (над 75-80 %) освен ЦЈЗ Битола, каде е наведено дека се одржуваат само училишните дворови но не редовно и локациите каде векторите би можеле да се размножуваат, и каде бариери или репеленти не се употребуваат и не постојат редовни инспекции за контрола на вошки или болви (и во рурална и во урбана средина).

ЦЈЗ Куманово: Редовно се вршат контроли на присуство на вошки и болви од страна на наставниците. Училишните дворови се одржуваат чисти и зеленилото се поткаструва редовно.

ЦЈЗ Скопје: Во однос на прашањата дали локациите за размножување на векторите се контролираат, ситуацијата во училиштата е задоволителна. Училиштата ДДД услугите ги спроведуваат редовно. Дури 39 (97,5 %) од училиштата ги контролираат успешно опасностите од можна појава на вектори. Само едно училиште ОУ “Герг Кастриот Скендербеј” – с. Мојанци, општина Арачиново покажа негативни резултати во однос на контрола на векторите, со особен акцент на нечист и неуреден училишен двор.

Тема – Чистење и диспозиција на отпад

Познато е дека прашината и мувлата можат да го влошат здравјето на луѓето особено децата и дека доведуваат до појава на респираторни заболувања, астма и алергии. Оттаму, соодветното чистење на училниците и останатите училишни објекти и простории е од голема важност. Се препорачува влажно чистење на подовите и сидовите со топла вода и детергент, а тие површини е потребно да бидат направени од непорозни материјали кои ќе дозволат такво чистење.

Во текот на работата, учениците и персоналот не треба да бидат изложени на непотребен ризик од повреди. Ова може да се избегне со промоција на соодветна диспозиција на цврстиот остар отпад, редовен мониторинг и пријавување на оштетувањата на училишниот мебел, прозорци и стакларија за што е потребно и редовни проверки и поправки на истиот.

⁷ Закон за јавно здравје (Сл. весник на РМ бр. 22/2010) со измените и дополнувањата

Во однос на цврстиот неопасен отпад од училиштата, Упатството препорачува дека е потребно редовно да се собира, чува и одлага на безбеден начин заедно со останатиот комунален отпад од населбата. Опасниот отпад од училишните лаборатории пак е потребно да се управува од страна на квалификуван лабораториски техничар/стручно лице или наставник согласно националните или меѓународните стандарди. Опасниот отпад не треба да се меша со останатиот неопасен отпад од училиниците или канцелариите. За да се спроведат овие стандарди за управување со отпадот, потребно е да се обезбедат соодветни корпи за отпадоци и друга опрема за управување со цврст отпад.

Темата вклучува прашања за дизајнот на подот и училишната зграда во целина, соодветноста на корпите за отпадоци и управувањето со цврстиот отпад, како се управува со опасниот отпад доколку постои, како и прашања поврзани со одведувањето на отпадните води од училиштето.

Увидите покажаа дека училиштата и во рурална и во урбана средина водат грижа за овие теми (соодветно чистење на училишните простории, вклучително и подот, и соодветно управување со цврстиот отпад), па така се добиени над 95 % позитивни одговори.

ЦЈЗ Куманово: Подот во сите училишта е мазен и лесен за чистење. Има соодветни корпи за отпад и собирањето е на дневна основа. Сите училишта се вклучени во систем за канализација освен во с. Табановце, с. Сопот и с. Горно Којнаре, каде сеуште се во употреба септички јами.

ЦЈЗ Скопје: Од сите анализирани училишта, во однос на грижата за чистењето и диспозицијата на отпадот, во дури 39 (97.5 %) се работи за чисти училници и наставни простории, каде на дневно ниво се одложува отпадот во училишни контејнери. Подовите се мазни и лесни за одржување и чистење. Само во 1 училиште ОУ "Герг Кастриот Скендербеј" – с. Мојанци, општина Арачиново не задоволува во однос на чистотата и диспозицијата на отпадот.

Тема – Складирање и подготовка на храната

Во Упатството на СЗО и УНИЦЕФ големо внимание се посветува на чувањето, ракувањето и подготовката на храната, при што се потенцира важноста од постојана достапност на безбедна вода и сапун на сите места каде се манипулира со храна и сировините. Исто така се потенцира дека лицата кои манипулираат со храната треба да се обучени за принципите на основна безбедност на храната и се охрабруваат да пријават доколку се болни (настинка, грип, дијареа и повраќање или пак некоја кожна болест).

Се чини дека оваа област е најзапоставена од останатите затоа што увидите извршени во училиштата покажаа дека само мал број училишта служат храна (не станува збор за подготовка на храна во сопствени кујни). Најчесто, доставувањето на храната е на основ на договор со надворешен добавувач.

ЦЈЗ Куманово: Ниедно училиште нема простор за складирање и подготовка на храна. Од сите училишта кои Центарот територијално ги покрива, училиштето во с. Сопот е најстаро и нема добри услови за одржување на наставата воопшто.

ЦЈЗ Кочани, Прилеп: Во ниту едно од училиштата каде се извршени увидите, не постојат кујни и не се подготвува храна ниту се дели оброк.

ЦЈЗ Скопје: Од вкупно 40 анализирани училишта само 4 (10 %) имаат сопствени кујни додека висок 36 (90 %) процент го издаваат просторот на фирми кои овде готват или само ја послужуваат храната. Тие училишта всушност имаат договор со надворешни добавувачи и тука, не се изврши санитарно-хигиенски увид. Во училиштата со сопствени кујни, од увидот се констатира дека сите 4 анализирани училишни кујни има доволно точки за миење на раце, вработените ги мијат рацете редовно, просториите за складирање храна се чисти и заштитени од глодари, правилно манипулираат со зготвената и суровата храна, и истата ја чуваат на безбедна температура.

Според Упатството на СЗО и УНИЦЕФ, во вакви случаи училишниот борд (менаџерите) треба да оствари добра соработка со семејствата на учениците во однос на едукација за начинот на хигиенско подготвување на храната дома и ризиците поврзани со храната доколку се чува на амбиентна температура. Доколку храната ја купуваат од околните продавници или улични продавачи, треба да се вклучат мерки како што се едукација на децата и нивно одвраќање да купуваат храна од нив, забрана за продажба на храна во близина на училиштата или засилен надзор над хигиената на храната во околните продавници.

Во оние училишта каде што се подготвува и служи храната потребно е да има доволно точки за миење на рацете, вработените кои подготвуваат и/или служат (делат) храна редовно да ги мијат рацете и ја обавуваат законската обврска за редовни санитарни здравствени прегледи. Безбедна вода е потребно да има постојано, дека се преземени сите мерки за заштита на храната или сировините за подготовка на храна од глодари и инсекти, да се преземаат сите мерки на внимателност да се превенира контактот на суровата храна со подготвената и сл.

Заклучоци

Базирано на наодите од увидите спроведени во училиштата во урбана и рурална средина од страна на регионалните Центри за јавно здравје и нивните подрачни единици, може да се заклучи дека постои напредок во состојбата споредено со утврдената состојба во 2018 година. Увидите покажаа дека постојат разлики во однос на оваа тема помеѓу училиштата во градска и рурална средина кои не се сепак значителни.

- Во урбаните училишта процентот на позитивни одговори дека водата задоволува и во однос на квалитет и во однос на квантитетот изнесува над 83 %, додека во руралните училишта изнесува над 70 %.
- Точки за миење раце во самите училници и да нема, најчесто се лоцирани во училишните тоалети. Примената и достапноста на базични средства за хигиена на раце (сапун), сеуште е проблем во одреден дел од училиштата. Во однос на оваа тема “Објекти за вода и пристап до вода”, процентот на позитивни одговори изнесува над 66 % во училиштата во урбаните средини и над 44 % во руралните средини.
- Во однос на промоција на хигиената, анализираните училишта веќе традиционално вложуваат и посветуваат многу внимание. Па така, процентот на позитивни одговори изнесува над 94 % во урбана средина и над 98 % во рурална средина.
- Веќе традиционално, најслаба алка во однос на општата тема за пристап до вода, хигиена и санитација претставуваат училишните тоалети. Над 63 % позитивни одговори се добиле со увидите во училиштата во урбана средина и над 49 % во училиштата во рурална средина.
- Во однос на училишните тоалети, прогрес е забележан на територијата на ЦЈЗ Куманово споредено со состојбата од 2018 година, но сеуште е потребна инвестиција особено во оваа област не само во кумановските рурални училишта, туку особено и во училиштата во Кочанско, Скопско, Битолско, Тетовско.
- Над 75-80 % од училиштата во урбана и рурална средина покажале добри резултати во однос на контролата на вектор-преносливите заболувања. На територијата на ЦЈЗ Битола, е наведено дека се одржуваат само училишните дворови но не редовно, бариери или репеленти не се употребуваат и не постојат редовни инспекции за контрола на вошки или болви (и во рурална и во урбана средина).
- Училиштата и во рурална и во урбана средина водат грижа за чистењето и диспозицијата на отпад (соодветно чистење на училишните простории, вклучително и подот и соодветно управување со цврстиот отпад), па така се добиени над 95 % позитивни одговори.
- Складирање и подготовка на храна - се чини дека оваа област е најзапоставена од останатите затоа што увидите извршени во училиштата покажаа дека само мал број училишта служат храна (не станува збор за подготовка на храна во сопствени кујни). Најчесто, доставувањето на храната е на основ на договор со надворешен добавувач.

Препораки

Остварување на правото на пристап до вода, санитација и хигиена во училишна средина е релевантно за остварување на Целите за одржлив развој од Агендата 2030 на ОН. Постоене на

национални политики во оваа област и нивна доследна имплементација бара посветеност, но и добра интерсекторска соработка помеѓу сите чинители на системот, сектори како што се образование, здравство, животна средина, урбаното планирање, градежниот сектор и тн.

Главните инвестиции во WASH областа треба да доаѓаат од овие владини чинители, но сепак клучна е улогата на локалната самоуправа. На тој начин се овозможува здравствениот сектор да ги пренасочи средствата кон мерки за зачувување и унапредување на здравјето и благосостојбата, како што се мерките за промоција и едукација, стекнување на доживотни вештини и позитивно хигиенско однесување. За остварување на целите, потребно е:

- Ревизија на постоечката национална легислатива и стандарди од областа, и донесување на национални стандарди и нормативи за вршење на дејноста на училиштата и училишните интернати какви што постојат за установите за деца (градинки и јасли).
- Инвестирање во инфраструктурата на образовните институции со цел подобрување на санитарно-хигиенските услови.
- Подобрување на соработката и координацијата на локално ниво со јавно-здравствените власти, претставниците на локалната самоуправа, училишните менаџери, здруженијата на родители и др., за да се обезбеди соодветна техничка поддршка.
- Мониторинг на имплементацијата на предвидените мерки и активности на ниво на училиште кои се однесуваат на пристапот до вода, санитација и хигиена во училишна средина, а не само вклученост на содржината на наставните програми.
- Обезбедување континуирани обуки на наставниот кадар, училишниот менаџмент и останатиот училишен персонал во однос на пристап до вода, санитација и хигиена.
- Јавно-здравствените институции имаат клучна улога во мониторинг на здравствено-еколошката состојба во училиштата и во мониторингот на здравствениот статус на училишната популација.
- Континуирана едукација на здравствените професионалци за влијанието на несоодветниот пристап до вода, санитација и хигиена врз здравјето на населението и училишната популација.

Конкретни препораки

- Приклучување на образовните институции во рурални средини на централен или регионален водовод, и комплетно елиминирање на можностите да се водоснабдуваат од индивидуални водоснабдителни објекти (извори, селски чешми, бунари и сл.).
- Задолжителна обврска на училиштата да биде изработка на *Планови за безбедност на водата* во согласност со меѓународните стандарди.
- Снабденост на училишните тоалети со сапун и тоалетна хартија да биде задолжителна обврска на училишните менаџери, а засилениот инспекциски надзор да ја следи имплементацијата на таа обврска.
- Поактивна вклученост на учениците во планирањето и донесувањето на одлуки на ниво на училиште, како и нивна вклученост во следење на трошоците поврзани со водата и другите трошоци на училиштето.

- Разгледување на можноста за воведување на т.н. ЕкоСан тоалети во училиштата кои немаат пристап до канализација и изнаоѓање на дополнителни извори на финансирање за реализација на таа можност.
- Задолжителна обврска на училиштата да биде овозможување на тоалети за лицата со попречености преку изградба на посебни тоалети, или пак преадаптација на одредена постоечка санитарна просторија со минимум потребна опрема за таа намена.
- Обезбедувањето на просторија за менструална хигиена на девојчињата или женскиот персонал да биде обврска и состојба која ќе укажува на високата свест на училишните менаџери и персонал во едно родово-сензитивно училиште.
- Преземање на построги мерки и активности за елиминација на појавата на нечисти, смрдливи училишни тоалети и појавата на инсекти.
- Во оние училишта каде што не се подготвува и служи храна, потребно е да се оствари добра соработка со семејствата на учениците во однос на едукација за начинот на хигиенско подготвување на храната дома и ризиците поврзани со храната доколку се чува на амбиентна температура.
- Доколку храната учениците ја купуваат од околните продавници или улични продавачи, треба да се вклучат мерки како што се едукација на децата и нивно одвраќање да купуваат храна од нив, забрана за продажба на одреден тип храна во близина на училиштата и засилен надзор над хигиената и безбедноста на храната во околните продавници.
- Во оние училишта каде што се подготвува и служи храната потребно е да има доволно точки за миење на рацете, вработените кои подготвуваат и/или служат (делат) храна редовно да ги мијат рацете и ја обавуваат законската обврска за редовни санитарни здравствени прегледи. Безбедна вода е потребно да има постојано, да се преземаат сите мерки на внимателност за заштита на храната или сировините за подготовка на храна од глодари и инсекти, да се превенира контактот на суровата храна со подготвената и сл.
- Здравствените професионалци кои го имплементираат Прашалникот на терен а со тоа вршат и локална инспекција на условите и здравствената безбедност на училишната средина МОРА доследно да ги применуваат пропишаните стручни упатства за оваа активност. Тоа се однесува на дескриптивниот опис на наодите од увидот што е од исклучителна важност за карактеризација на ризиците а во склад со тоа и предлог акциите.
- Институтот за јавно здравје потребно е да врши континуирана едукација за ризиците поврзани со училишната средина но и сериозна контрола на спроведување на програмските активности на ЦЈЗ, затоа што имаат директно влијае врз здравјето на оваа вулнерабилна група.